

Josip Weissgerber

ONTOLOŠKI PARADOKSI JEAN-PAUL SARTREA

Jean-Paul Sartre (rođen 1905.) pisao je vrlo mnogo i popularizirao svoj svjetovni nazor putem romana, novela, eseja i drama.¹ Od svega njegovoga opusa naj u prvom redu zanima njegovo osnovno filozofsko djelo *Bitak i ništavilo* (*L'Être et le Néant. Essai d'ontologie phénoménologique*²). On se, dakle priključuje velikom nizu fenomenologa i tako poštuje inicijativu Edmunda Husserla. Husserlova je misao u neprestanoj borbi za jasnoću, no terminologija je uglavnom normalna. Heideggerova je misao jasnija, no terminologija mu je samovoljna i teška, on riječima daje nova značenja na temelju etimologije, a ne na temelju obične uporabe. Sartreova je misao ćudljiva, viskozna (ljepljiva) i paradoksalna. Po sistemu ne bismo očekivali iznenadna priznanja, a u terminologiji je samovoljan. *Néant, néantisation* (ništavilo, ništenje) znače sad ništavilo, sad opet sve drukčije od sebe, dakle druge. Povodi se za Heideggerovim lančanim kovanicama. Sloboda, kontingencija i slučaj miješaju se kao da su jedno te isto. Knjiga je puna skandaloznih tvrdnji, od kojih se jedan dio dade spasiti ako riječima dadnemo smisao koji hoće Sartre.

¹ Napisao je romane: *La Nausée* (Mučnina), *Les Chemins de la Liberté* (Putovi slobode — ciklus romana: *Le Sursis, L'Age de raison, La Mort dans l'âme, La dernière Chance*); zbirku novela *Le Mur* (Zid); drame: *Les Mouches* (Muhe), *Huis Clos* (Iza zatvorenih vrata), *La Putain respectueuse* (Obzirna bludnica), *Morts sans sépulture* (Nepokopani mrtvaci), *Les Mains sales* (Prljave ruke), *Le Diable et le bon Dieu* (Đavao i dragi Bog), *Nekrassov, Les Séquestrés d'Altona* (Zatočnici iz Altona); eseje: *Situations, I—VII, Baudelaire, Réflexion sur le question juive, Entretiens sur la Politique*; autobiografsko djelo *Les Mots*; filozofska djela: *La Transcendance de l'Ego, L'Imagination, Esquisse d'une Théorie des Emotions, L'Imaginaire — Essai de psychologie phénoménologique, L'Être et le Néant — Essai d'ontologie phénoménologique, L'Existentialisme est un Humanisme, Critique de la raison dialectique*; i dr.

² Izd. Gallimard, Pariz (1943., 1950.⁸¹), str. 722.

Jezik je ipak kolektivna tvorevina; pojedinci ga ne smiju ovako maltretirati po svom nahodjenju. Za nove stvari smijemo stvarati nove termine i stipulirati im značenje, no starim bi nazivima trebalo sačuvati izvorno značenje, inače postajemo nejasni ili lažno originalni. Ne osporavamo originalnosti ni Sartreu, ni Heideggeru, no radije se držimo pametnih savjeta engleskog logičara Robinsona kako i kada je opravdano stipulirati nove termine.³ Je li nakana Heideggera i Sartrea da zablenu običnog čitača (*épater le bourgeois*) koji sve što ne razumije smatra dubokim?

Osnovna zamisao

Osnovna je Sartreova misao, izražena na kraju djela, prije njegova završetka: »Svaka je ljudska realnost ujedno izravan projekt da preobrazi vlastitu svijest (*Pour-soi*) u svijest koja ne bježi iz sebe (*En-soi-Pour-soi*) i projekt da sebi prisvoji svijet kao cjelinu bitka-u-sebi (*être-en-soi*), pod oblicima jedne osnovne kvalitete. Sva je čovjekova realnost strast, ukoliko hoće da se izgubi u svrhu da utemelji bitak i da ujedno konstituirat bitak u sebi koji nije kontingentan, budući da je svoj vlastiti temelj, *Ens causa sui*, koga religije nazivaju Bog. Tako je čovjekova strast obratna od Kristove, jer čovjek se gubi kao čovjek da bi se rodio Bog. No ideja Boga je kontradiktorna i mi se uzalud gubimo: čovjek je beskorisna strast.«⁴

Sartre je panteist, sličan Hegelu, samo ne vidi paradoks sadašnje ljudske svijesti, koja mu je razumljiva, nego proglašuje apsurdnom božansku svijest, u kojoj su subjekt i objekt isto, svijest koja je sama sebi jasna i prisutna bez intencionalnog izlaska u različno od sebe. Zato čovjekov panteistički projekt da postane kao Bog proglašuje kontradiktornim i apsurdnim.

Za nas je važno da Sartre priznae čovjekovu težnju prema nečemu što nosi božanske atribute. Čovjek egzistira kao apsurdna težnja pobožanstvenjenja. On traži egzistencijalnu psihoanalizu protiv Freudove libidinozne i Adlerove ambiciozne. Time je zapravo došao na stav austrijske logoterapije (Frankl, Daim, Caruso, Allers) i A. Hesnardove panetičke psihoterapije. Osnovna čovjekova težnja stremlje k bitku, sve treba svesti na oblike bitka. Sartre je sve prije nego pozitivist, svuda traži »metafizički koeficijent« limuna, vode, ulja itd.⁵ Freud i Adler zaustavili su se na sekundarnim pojavama (na libidu i volji za moć), »što znači staviti plug pred volove«.⁶

Sartre je neurotički maniheističan. Tjelesno je za nj ogavno. »Diskretna i nesnosna ogavnost otkriva neprestano moje tijelo mojoj svijesti.«⁷

³ *Definition*, Clarendon Press, Oxford 1954.

⁴ *L'Être et le Néant*, 1950.⁸¹ str. 703.

⁵ Isto, str. 695.

⁶ Isto, str. 693.

⁷ Isto, str. 404.

On ne shvaća ljubavi drukčije nego kao posesivnost, prijatnu i opasnost: drugi ga pretvaraju u stvar, hoće mu skućiti slobodu. Pakao — to su drugi — *L'Enfer — c'est les autres*. Ali ujedno istim putem doživljaja drugih saznajem što sam ja. »S obzirom na svijest, drugi je za mene ujedno ono što mi je ukrado bitak i ono što čini da ima biće koje je moje biće.«⁸ »Iz tih nekoliko napomena može se zaključiti da realnost nije nikad lijepa.«⁹

Doživljaj žene u istom je smislu negativan. Takav stav pokazuje da Sartre nije bio normalno odgojen: nije prihvaćao svoga tijela, ni seksualnosti, ni ljubavi. Ne kanimo pisati psihološku studiju o tom genijalnom i sigurno nesretnom čovjeku. S takvom psihičkom baštinom zaslužuje prije naše udivljenje da je toliko toga sjajno zapazio i divno izrazio, no ne možemo, s druge strane, njegovu filozofiju smatrati sređenim i zrelim proizvodom. Može se netko diviti smionosti njegovih paroksizama: »Čovjek je ono što nije, a nije ono što jest.«

Mi to ne smatramo zdravom filozofijom. Sartre želi reći da čovjek spoznaje ono što on nije, a ne spoznaje ono što jest. Ovo posljednje pretjerano je: čovjek sebe neprestano zna kao izvor spoznaje svijeta u horizontu bitka (*conscientia directa*). Refleksijom tematizira do kraja sama sebe, tj. stvara više ili manje uspjele teorije o sebi na temelju uspomena. Tu teoriju opovrgavaju ili potvrđuju opetovani doživljaji i samoga sebe kao subjekta i objekata koje spoznaje u horizontu bitka. Zbog literarnih hiperbola gube snagu inače krasne Sartreove intuicije o horizontu bitka i beskrajnosti kad mu i obična smola manifestira »bitak koji je vječnost i beskrajna vremenitost, jer je vječna promjena, a da se ništa ne mijenja, i koju najbolje simbolizira po toj sintezi vječnosti i vremenitosti moguća fuzija zasebnog bitka kao čiste temporalnosti s bitkom u sebi kao čiste vječnosti«.¹⁰ Istina je da mi sve, pa i smolu, shvaćamo na horizontu bitka kao u beskraj ponovljivu, dakle kao opći generalizirani pojam, no teško je progutati logički vječnu promjenu u kojoj se ništa ne mijenja.

Pokušajmo iz tih paroksizama i pretjeranosti očitati kako Sartre shvaća horizont bitka. Zatim ćemo vidjeti zašto on smatra Boga apsurdnim. Da kratko najavimo problem: horizont bitka po Sartreu je egzistencijalan, ne esencijalan, te zahvaća totalnost. Čovjekova svijest apsolutnom slobodom bira oblik svoje esencije između beskrajnih mogućnosti. Čovjek na neki način sama sebe stvara kao suvišno kontingentno biće, gubeći tako »beskrajnu gustinu« bića samog u sebi (*En-soi*). Takva su nesvjesna bića. Bog je apsurdan jer bi morao biti svjestan, bježeći kao čovjek u spoznaju svijeta, i ujedno nesvjestan, »beskrajno gust u samom sebi«. Sartre dosljedno ne dopušta drugi oblik svijesti osim ljudskog. Vidjet

⁸ Isto, str. 431.

⁹ *L'Imaginaire. Psychologie phénoménologique de l'Imagination*, Gallimard, Pariz 1948., str. 245.

¹⁰ *L'Être et le Néant*, str. 698.

ćemo da je time zapravo dao najgenijalniji prigovor protiv Božje egzistencije koji je ikad izrečen. Njegova problematika mogla bi usmjeriti filozofe na studij tajne Trojstva i na nesposobnost naše ljudske spoznaje da Boga potpuno shvati. Sartre je dubok filozof; šepRTLje nikad nemaju većeg utjecaja na čovječanstvo.

Horizont bitka

Morat ćemo se »gombati« Sartreovim *néant*, koji znači sad »drugo nešto« (*aliud quid, aliquid*) nego je čovjekova svijest, sad opet pravo ništa. »Ustanovljujemo da se čovjek drži pred bitkom u stavu pitanja.«¹¹ »Svijest nema ništa supstancijalno, čista je 'pojavnost' (*apparence*) u tom smislu da ne postoji osim u mjeri u kojoj se sama sebi pojavi. Ali upravo zato jer je čista pojavnost, jer je totalna praznina (budući da je čitav svijet znak svijesti), zbog te istovjetnosti u njoj između pojavnosti i egzistencije svijest se može smatrati apsolutnom.«¹² Što ovdje znače pojedine riječi? Što je apsolutno egzistentno i pojavno u potpunoj praznini? Neka se sam čitatelj pokuša dovinuti! Želi li Sartre reći da mi stvaramo svijet svojom svijesću ili s Kantom smatra svijet našom projekcijom, filmom iz naše svijesti?

»Intencije koje zaista objektiviraju jesu prazne intencije koje smje-
raju preko (*au-delà*) prisutne subjektivne pojave u beskrajnu totalnost niza pojava.«¹³ Dakle, izvan susreta s konkretnim stvarima svijest se zalijeće u nekakve beskrajne serije pojava. Izgleda da Sartre hoće zgusnuti horizont bitka u čovjekovu egzistenciju — to je objektivna intencija, a ostalo je subjektivno. Bitak koji svijest traži nije Kantov *noumenon* iza stvari, nego »transfenomenalni bitak«.¹⁴ Čovjek je, dakle, apsolutan. To je pokušaj panteizma, antropološkog panteizma bez Hege-love dijalektike.

Sartre poistovjećuje Heideggerov zalet van (*dépassement*) sa svojim »ništenjem« (*néantisation*).¹⁵ »Ništavilo se može staviti samo kao infra-struktura neke stvari.«¹⁶ Kod Sartrea nije uvijek jasno kao kod Heideggera kad govori o biću, a kad o horizontu bitka. Ne upotrebljava francusku kovanicu za »die Seienden« — *les étants*. Zašto mi uopće pitamo za bitak? — »Neprestana mogućnost ne-bitka izvan nas i u nama uvjetuje naše pitanje o bitku... Biće se uzdiže nužno na pozadini (*fond*) onoga što nije. Biće je to i izvan toga ništa.«¹⁷ »Svijet ne otkriva svoje ne-bitke onome koji ih nije najprije postavio kao mogućnosti.«¹⁸

¹¹ Isto, str. 38.

¹² Isto, str. 23.

¹³ Isto, str. 28.

¹⁴ Isto, str. 29.

¹⁵ *L'Imaginaire*, str. 236.

¹⁶ Isto, str. 237.

¹⁷ *L'Être et le Néant*, str. 40.

¹⁸ Isto, str. 41.

Dakle, kao i kod Heideggera, iza stvari širi se neki tajanstveni horizont beskrajnih serija, beskrajnih mogućnosti koje su »ništa«. Pa i za sama ostvarena bića koja srećemo ustanovljujemo da su »lomna« (*fragiles*). »Jedno je biće lomno ako sa svojom biti nosi određenu mogućnost ne-bitka.«¹⁹ — »Nužni uvjet da bude moguće reći 'ne', jest što je ne-bitak neprestana prisutnost u nama i izvan nas, što ništavilo (*néant*) opsjeda (*hante*) bitak (biće).«²⁰

Sartre se ne slaže s Hegelom da je »ništavilo identičnost sa samim sobom« i da su »bitak i ništa« jedno te isto. »Bitak je prazan od svake druge određenosti osim identičnosti sa samim sobom, ali ne-bitak je prazan od bitka. Jednom riječju, na što treba podsjetiti Hegela: bitak jest, a ništavilo nije.«²¹ »To ne znači samo to da moramo odbiti da stavimo biti i ne biti u isti plan, nego da se moramo čuvati da ne bismo postavili ništavilo (*néant*) kao originalni bezdan iz kojega bi izašao bitak.«²² Sartre u načelu zabacuje plodnost ništavila i dijalektiku. Ne pribjegava, dakle, ni Hegelovu dijalektičkom razvoju apsolutnog Duha ni marksističkom dijalektičkom razvoju apsolutne materije. Bog je kontradiktoran, čovjek je suvišan i — dosta.

Sartre se fantastično približuje skolastičkoj ontologiji kad tvrdi: »Nije dosta tvrditi kako razum nalazi u biću samo ono što biće jest, treba još rastumačiti kako biće koje jest što jest može biti samo to.«²³ »Bitak je prije ništavila i temelji ga.«²⁴ »Njegovo ništavilo bitka sreće se samo na rubovima bitka... Nema ne-bitka osim na površini bitka.«²⁵ Ništavilo (*néant*) rađa se negacijom bitka. Sartre misli »da mora postojati Biće koje ne može biti u sebi (*en soi*) i koje ima svojstvo da uništuje ništavilo (*néantiser le Néant*) da ga podržava svojim bitkom, da vječno podupire svoj vlastiti bitak, jedno biće po kome stvarima nadolazi Ništavilo.«²⁶ Dakle nešto kao čovjek i ujedno nužno kao Bog: Bog s čovječjom svijesću koji funkcionira kao čovjek i rađa ništavilo oko stvari. Čovjek mora biti. »Što mora, dakle, biti čovjek u svojoj biti kad po njemu ništavilo dolazi k bitku?«²⁷

Čovjek je sloboda koja određuje samu sebe. »Ljudska sloboda dolazi prije čovjekove biti i čini je mogućom. Nipošto da čovjek najprije jest, da bi zatim bio slobodan, nego nema razlike između biti čovjek i njegova 'biti sloboda'.«²⁸ Heideggerovu i Kierkegaardovu tjeskobu pred prazninom bitka Sartre shvaća kao tjeskobu pred slobodom. Sad odjednom horizont bitka skače iza čovjeka i rađa ga. Claude Bruaire²⁹ tako je shvatio

¹⁹ Isto, str. 43.

²⁰ Isto, str. 47.

²¹ Isto, str. 51.

²² Isto, str. 52.

²³ Isto, str. 50.

²⁴ Isto, str. 52.

²⁵ Isto, str. 52.

²⁶ Isto, str. 58.

²⁷ Isto, str. 60.

²⁸ Isto, str. 61.

²⁹ *L'Affirmation de Dieu*, 1964.

Hegela i Sartrea da je Boga definirao kao beskrajnu slobodu, a mi smo ljudi ograničena sloboda. Da li je bitak i sloboda isto? Ne smijemo stvarati konfuziju preuzimajući krivu terminologiju. Bog je Bog ako i ne stvara. U njemu je sve nužno i nikakva promjena nije zamisliva. Bog je apsolutno slobodan hoće li stvarati i kako će stvarati. Jedini mu je zakon vlastita bit.

Nećemo slijediti Sartrea u vrlo zanimljivim, ali izvještačenim naporima da opravda apsolutnu čovjekovu slobodu izvan svih ograničenja. Čovjek suočen s apsolutnom slobodom horizonta bitka, koji je odjednom postao on sam, bježi od tjeskobe zamišljajući se malim bogom. »Radi se o tome da se shvati Ja (*Moi*) kao mali bog koji u meni stanuje i koji posjeduje svoju slobodu kao metafizičku krepost.«³⁰ Sad čovjek dobiva po Sartreu »dvostruka svojstva da je faktičnost i transcendencija.«³¹ Citira naslov Sarmentove drame: *Ja sam prevelik za svoje ja*.

Da bi utekao tjeskobi apsolutne slobode, čovjek glumi Boga,³² bitak smiren u sebi (*En-soi*), »beskrajnu gustinu bitka.«³³ Sve što nije svjesno posjeduje tu gustinu bitka identičnosti sa sobom. »Ja sam, naime, način bitka da sam ono što nisam.«³⁴ »Svijest je vječno izbjegavanje samoga sebe.«³⁵ Obratno nego kod Hegela, da apsolutni Duh postaje svjestan sebe, Sartreov Apsolutum teži da postane nesvjestan.

Sartre oponaša Heideggera jednom zamršenom rečenicom: »Bježeći po ne-bitu-ono-što-jesam, od bitka-u-sebi koje nisam na način bitka-danisi ono što nisi, zla volja (*mauvaise foi*), koja niječe da je zla volja, stremlje prema bitku u sebi koje nisam na način ne-bitu-ono-što-nisi.«³⁶ Za Sartrea je veliko: biti kao čovječja svijest (*Pour-soi*) »da postoji samo u odnosu nečega drugog u odnosu prema samom sebi, da postoji kao biće koje je vječno aficirano nekonzistentnošću bivstvovanja.«³⁷ Biti prisutan samom sebi (*En-soi*) jest degradacija ontološkim aktom. « Tu već pripravlja kasnije misli da je Bog apsurdan.

»Čovjek je čista kontingentnost s karakteristikama neopravdane činjenice.«³⁸ »Svijest je čovjekov vlastiti fundament, ali ostaje kontingentno da ima takvih svijesti radije nego čisti i jednostavni bitak u sebi u beskraj.«³⁹ »Biće za sebe (*Pour-soi* = svjesno) jest nužno ukoliko utemeljuje sama sebe.«⁴⁰ Evo nam novog pojma nužnosti unutar same kontingencije i bijega drugamo da budeš svjestan!

³⁰ *L'Être et le Néant*, str. 80.

³¹ Isto, str. 95.

³² Isto, str. 100.

³³ Isto, str. 116.

³⁴ Isto, str. 100.

³⁵ Isto, str. 110.

³⁶ Isto, str. 111.

³⁷ Isto, str. 121.

³⁸ Isto, str. 122.

³⁹ Isto, str. 125.

⁴⁰ Isto, str. 126.

Sartre se nalazi u nemogućoj situaciji da čovjeka, koga priznaje ograničenim, nekonzistentnim, bježanjem od sama sebe, kontingentnim i neopravdanim, ipak utemelji u njemu samom. Zapravo dogmatski tvrdi: treba apsolutno početi od čovjeka, premda je neopravdan, i ne pitati dalje. Mi nećemo ipak smatrati da Sartre ima pravo stavljati takve zabrane. Fraze o utemeljenju sama sebe u neutemeljenosti nemaju nikakva smisla. Ako ja sama sebe treba da utemeljim, onda bih morao biti kao temelj i ne biti da se utemeljim. Boga on naziva *causa sui*, što je isto takav apsurd. Bog bi morao biti da se uzrokuje i ujedno ne biti da istom bude uzrokovan. Bog je naprosto razlog samoga sebe, svoje vlastito opravdanje. Sartre ne vidi kontradikciju u Bogu kao uzroku samoga sebe, kao što ne vidi ni kontradikciju u čovjeku, temelju samoga sebe.

Sartre ne gradi Hegelovu panteističku iluziju o čovjeku koji je Bog što postaje svjestan sebe. Ne znati da si savršen svakako je velika nesavršenost. Sartre priznaje čovjekovu ograničenost na horizontu bitka (neantizacije). »Ljudska svijest (*Pour-soi*) ne može podnijeti negiranja (neantizacije) da i sama sebe ne odredi kao defekt bitka.«⁴¹ Vidimo da je Sartreova neantizacija čovjekova svijest o beskrajnom horizontu bitka u kojem sve izađe defektno. Na slijedećoj stranici uspoređuje čovjeka s Mjesecom-mlađakom, koji zna da je defektan jer ima projekt realizirane cjeline — disk punog Mjeseca.⁴²

U čovjeku tako gledanu na horizontu bitka Sartre vidi trojstvo: »Ali ako je čovjekova realnost manjak u horizontu bitka (*dans l'être*), pojavljuje se trojstvo onoga što postojim, što je manjkavo i što manjka — *de l'existant, du manquant et du manqué*.«⁴³ Da anticipiramo kasnije izvode, ta nam Sartreova odlična formulacija dopušta da zaključimo: mi ne bismo prepoznali ono što srećemo kao manjkavo da ne vidimo što mu manjka: sve što to biće nije.

Čovjek je »neuspjeh« (*echec*).⁴⁴ »Čovjekova je realnost nadmašivanje sama sebe prema manjku.«⁴⁵ »Čovjekova je realnost neprestano nadilaženje prema koincidenciji sa samim sobom koje se nikad ne izvršuje.«⁴⁶ »Nesavršeno biće premašuje se prema Savršenom biću.«⁴⁷ »Ako *cogito* teži prema bitku, samom se tom uzburom (*surrexion*) premašuje prema bitku kvalificirajući se u svojoj biti kao biće kome nedostaje koincidencija sa sobom da bude što jest.«⁴⁸

Horizont bitka pretvara se kod Sartrea i u horizont vrednota, »u beskrajnu progresiju plemenitog čina.«⁴⁹ »Vrijednost je neuvjetovano onostranstvo (*l'au-delà*) za sve premašaje (*dépassements*), pa mora izvorno

⁴¹ Isto, str. 128.

⁴² Isto, str. 129.

⁴³ Isto, str. 131.

⁴⁴ Isto, str. 132.

⁴⁵ Isto, str. 132.

⁴⁶ Isto, str. 133.

⁴⁷ Isto, str. 133.

⁴⁸ Isto, str. 133.

⁴⁹ Isto, str. 136

biti iznad samog bitka koji premašuje jer to je jedini način kako vrijednost može biti izvorno onostranstvo za sve premašaje.«⁵⁰ To bi bio *l'en-soi-pour-soi*, svijest u sebi identična sa samom sobom, ne kao čovječja. To bi bio Bog koji ne treba nikakvih vanjskih objekata da bude svjestan sebe. Sartre će proglasiti da je takav oblik svijesti apsurdan i zato čovjek, koji teži takvom stanju, teži u apsurd.

Sartre ima krasnih izraza o horizontu bitka koji nadmašuju ponekad Heideggerove: »Fascinirana intuicija nije ipak fuzija s objektom. Uvjet, naime, da dođe do fascinacije jest da se objekt odrazi na apsolutnom reljefu, na pozadini praznine.«⁵¹ Stvari postaju čarobne i interesantne zbog horizonta bitka koji ih prožima. »Sjetimo se zaista da ovo biće tu ne može biti imenovano to biće osim na pozadini prisutnosti čitavog bitka.«⁵² Čemu individualizacija ako nema horizonta kojemu je određeno biće suprotstavljeno kao različito od svega drugoga (*rien qui aboutit au pullulement des ceci* = ničega ne bi bilo što bi uspjelo doći do nicanja pojedinačnih bića).⁵³ »Zaista, samo shvaćanje svijeta kao cjeline očituje uz svijet (*du cote du monde*) jedno ništavilo (*néant*) koje podržava i uokviruje tu cjelinu.«⁵⁴ Dakle ni sa svijetom nije sve iscrpljeno. Nalazimo također izraze: »hipostazirana, reificirana negacija... muf ničega (*manchon*), koji okružuje i determinira svijet.«⁵⁵

Pošto je poistovjetio čovjeka s horizontom bitka unatoč njegovoj kontingenciji, Sartre ne štedi s priznanjima, osjećajući ih glorifikacijom čovjeka. »Vrijeme se očituje kao prelijevanje (*chatoiement*) ništavila na površini (bića) bitka koji je rigorozno nevremenski.«⁵⁶ To je konac vrlo zanimljive Sartreove analize vremena koga nema bez nevremenskog fundamenta u ljudskoj svijesti. »Gibanje je bolest bitka.«⁵⁷ Protiv Heideggera, koji vrijeme fundira na čovjekovu planu budućnosti, Sartre temelji vrijeme ispravno na netemporalnom *sada* čovjekove svijesti. »Zato pokušavam voditi transcendenciju koja me premašuje i uputiti se u beskraj mojih unutrašnjih mogućnosti upravo da postanem nepremašiv, i to u mjeri po kojoj je samo beskraj nepremašiv.«⁵⁸ Citat odaje dezorijentaciju, ali nosi dragocjene elemente: čovjek ne može postati Bog, samo se može obogatiti i usrećiti na Božjem beskraju. Beskraj nismo mi, nego samo želja za beskrajem.

Čovjekova je svijest — veli Sartre — rupa bitka kojom se distancira od sebe. Zato je sloboda manjak bitka u odnosu prema danom biću, a ne uspon punog bića. »Ako li je sloboda rupa bitka, ovo ništavilo bitka, koje

⁵⁰ Isto, str. 137.

⁵¹ Isto, str. 226.

⁵² Isto, str. 229.

⁵³ Isto, str. 233.

⁵⁴ Isto, str. 230.

⁵⁵ Isto, str. 247.

⁵⁶ Isto, str. 268.

⁵⁷ Isto, str. 414.

⁵⁸ Isto, str. 440.

spominjemo, pretpostavlja čitav bitak da može ostati u srcu bitka kao rupa.⁵⁹ Misao nije potpuno jasna, ali postoji razlika između horizonta bitka i ograničenog bitka. »Mi smo okruženi u beskraj neostvarivim mogućnostima.«⁶⁰ »Čovjekova je stvarnost bitak koji je uvijek s onu stranu svoga tu-bitka (*par delà sur l'être-la*).«⁶¹ »Ima, naravno, beskraj mogućih ljudskih projekata, kao i beskraj mogućih ljudi.«⁶² Kad je tome tako, pitamo mi, zašto ih svih nema? Mogu li oni, dok nisu, sami rastumačiti i fundirati sebe?

Što zapravo čovjek hoće u svim svojim protestima i naporima? Sartre veli »da želi ostati *pour-soi* = svjestan, ali ipak smiren u neprobojnosti i beskrajnoj gustini bića u sebi (*en-soi*). Želi postati *en-soi-pour-soi*. To je ideal koji se može nazvati Bog. Zato možemo reći da ono što najbolje tumači osnovni projekt ljudske realnosti jest to da je čovjek biće koje projektira da bude Bog. Kakvi god bili mitovi i obredi religije koju uzmemo u promatranje, Bog je najprije osjetan u srcu čovjekovu kao ono što naviješta i definira čovjeka u njegovu zadnjem i osnovnom projektu. Pa ako čovjek posjeduje preontološko shvaćanje Božjeg bića, nisu mu ga dali ni veliki prizori prirode, ni moć društva, nego Bog — vrhovna vrednota i cilj transcendencije. Transcendencija predstavlja trajnu granicu s koje čovjek naviješta što jest. Biti čovjek znači težiti da budeš Bog ili ako vam je draže, čovjek je osnovno želja da bude Bog.«⁶³

Sartre ne razrađuje »čovjekov projekt da bude Bog«, »koji mu se čini dubokom strukturom ljudske realnosti.«⁶⁴ Trebao bi — veli — napisati Etiku koja pretpostavlja »refleksiju koja čisti« (*reflexion purificatrice*), on zasada primjenjuje samo »refleksiju sukrivca« (*reflexion compli-ce*). — »Posljednja je moja sloboda izbor da budem Bog te svi moji čini, svi moji planovi, odaju taj izbor i odrazuju ga na tisuće i tisuće načina jer ima beskrajno mnogo načina posjedovanja.«⁶⁵

Napabirčili smo grude zlata iz često bezvrijedne šljake olujne i genijalne Sartreove ontologije.

Bog je ipak apsurdan

Ostaje nam još da vidimo zašto Sartre smatra čovjekov plan iluzornim i Boga apsurdnim. Dosljedno tome, Sartre je proglasio apsurdnim i pitanje o »postanku bitka ili o postanku svijeta«.⁶⁶ Jedino je smisleno pitanje »o postanku svijesti«, no sjećamo se da je taj postanak zaista

⁵⁹ Isto, str. 566.

⁶⁰ Isto, str. 611.

⁶¹ Isto, str. 634.

⁶² Isto, str. 651.

⁶³ Isto, str. 653—654.

⁶⁴ Isto, str. 670.

⁶⁵ Isto, str. 689.

⁶⁶ Isto, str. 713.

apsurdno rastumačio kao utemeljenje samoga sebe po sebi i kao radanje u kojem nitko ne rađa. Čovjek je ostao u njegovu sistemu »vječni projekt da sama sebe fundira i vječni neuspjeh tog projekta«. ⁶⁷

Da je Sartre bolje opravdao svoje tvrdnje, više bismo ih cijenili. Ovako stojimo pred konglomeratom sjajno postavljenih problema, pa moramo sami sve nanovo promozgati i sve nanovo poredati da bismo stvorili svoju vlastitu filozofiju.

Bog je kontradiktoran u sebi — veli Sartre — »jer je biće-samo-za-sebe suvišno za svu vječnost«. ⁶⁸ *Incréé, sans raison d'être, sans rapport aucun avec un autre être, l'être-en-soi est de trop pour l'éternité.* Sada upotrebljava pravi izraz *raison* = *ratio* = razlog. Bog nije bez razloga nego je jedini razlog samoga sebe, ostalo je sve bez njega bez opravdanja. Tu tvrdnju ne možemo smatrati razlogom, nego golom tvrdnjom. *Quod gratis asseritur, gratis negatur.* Kako je mogao ustvrditi suvišnost Boga kad u čovjeku ne vidi drugo nego želju da bude Bog?

Mnogo je ozbiljniji razlog kad opetuje Parmenidovo rezoniranje: »Bilo bi nezamislivo da Biće koje je puna pozitivnost podržava i stvara izvan sebe Ništavilo bića koje transcendiraju, ništa, naime, ne bi bilo u Biću po čemu bi Biće moglo sebe premašiti prema Ne-bitku.« ⁶⁹ Priznajemo da je stvaranje iz Boga neshvatljiva tajna za naš um. Mi priznajemo sasvim eksperimentalno činjenicu ograničenih bića i, dosljedno, stvaranja tih bića, premda svojim kategorijama ne možemo shvatiti mogućnost drugih bića osim Jedinoga (Tò'Ev). Parmenidu, u nekom smislu najvećem grčkom filozofu, nitko još nije izravno odgovorio. Mi ne možemo shvatiti Božje stvaranje. Morali bismo do dna shvatiti što je Bog da bismo shvatili stvaranje bića osim Boga. Znamo, naime, da smo mi sami naša spoznaja. Spoznavajući, mi se pretvaramo plastičnošću svoje duhovno-tjelesne svijesti u ono što spoznajemo. Zbog toga nitko nikad ne može potpuno spoznati Boga jer se on nikakvom stvorenom svijesću, ni ljudskom ni anđeoskom, ne može reproducirati. Naša pozicija kao stvorenja zahtijeva da nam Božje biće ostane do vijeka apsolutnim misterijem. Bog, koji bi nama ljudima bio potpuno shvatljiv, ne bi više bio Bog, nego — kako je tvrdio Feuerbach — čovjekov artefakt. Iz svoje pozicije uviđamo da nismo sposobni shvatiti stvaranje, taj jedinstveni Božji čin kojim je utemeljeno sve što nije Bog.

Mi tvrdimo stvaranje, koje ne shvaćamo, jer postoje ograničena, mnogobrojna i sastavljena bića koja nisu Bog. A protiv te činjenice, koju je Sartre morao ne jedanput priznati, ne vrijede nikakvi argumenti. *Contra factum nullum argumentum.* No Parmenid je bio mnogo temeljitiji filozof od Sartrea pa je zaniijekao svijet promjena i mnoštva, a ne Boga. Samo Bog je nužno jedini moguć, Tò'Ev, svijet je nemoguć. Sartre tvrdi da je Bog nemoguć. Bog bez svijeta može biti, ali svijet bez Boga ništa.

⁶⁷ Isto, str. 714.

⁶⁸ Isto, str. 34.

⁶⁹ Isto, str. 59.

Treći najdublji razlog koji Sartre iznosi čini njegov ateizam originalnim i vrednijim od svega dogmatskog anti-teizma koji se dosad pojavio. Bog je nemoguć jer je nemoguća svijest u sebi sama sebi jasna i prozirna bez pomoći objekata, *présence à soi*.⁷⁰ Prisutnost samom sebi znači za Sartrea besvijest običnih stvari (*en-soi*). On zapravo tvrdi da je jedini mogući oblik svijesti taj čovjekov. Hegel je postavio kao početak besvjesnog Boga, koji kroz ljudsku povijest postaje sebe svjestan. Sartre je trezniji, ne uljuljava se u tako glomaznu iluziju Boga koji spava i napredujući pomalo se budi i koji je identičan s tom raskomadanom masom svemirskih ruševina i ljudskih bijednih bića. Sartre ne može zamisliti svijest iznad ljudske, a Boga proglašuje kontradiktornim. Bog bi bio »neprestani odsutnik«. »Nemoguća je sinteza svijesti (*Pour-soi*) i samosvojnosti (*En-soi*). Bio bi svoj vlastiti temelj ne samo kao ništavilo, nego kao bitak i čuvao bi u sebi nužnu prozirnost svijesti skupa s koincidencijom sa sobom bića u sebi (*en soi*). Sačuvao bi u sebi povratak k sebi koji uvjetuje svu nužnost i svako utemeljenje. No taj povratak k sebi izveo bi se bez distance, ne bi uopće bio prisutnost samom sebi, nego identičnost sa sobom . . . Zar Bog ne bi bio ujedno biće koje je ono što jest, ukoliko je čista pozitivnost i temelj svijeta, i ujedno biće koje nije ono što jest i koje jest ono što nije, ukoliko je svijest o sebi i nužni temelj samoga sebe?«⁷¹ »Izlazi da je ujedno u svom srcu i izvan njega, apsolutna transcendencija i apsolutna imanencija.«⁷² »Ako smo se u početku pobrinuli da poistovjetimo (*soin de confondre*) subjektivnost i ograničenost, subjektivnosti nestaje kad um postaje beskrajn.«⁷³ Da li je Sartreova bolja podsvijest progovorila kad je upotrijebio riječ *si l'on a pris soin de confondre*, jer taj se izraz može prevesti: ako smo u početku brižno zamutili, stavili pod istu kapu, subjektivnost i ograničenost? Zaista, Sartre je pomutio ograničenost i subjektivnost u smislu biti svjestan. U toj pomutnji proglasio je ljudski oblik svijesti $S \rightarrow O$, bijeg u objekte izvan svijesti jedinim mogućim oblikom svijesti, a to je baš vrlo problematičan oblik svijesti i nemoguć ako se ne pretpostavi bar mutni nesavršeni oblik svijesti, svjesne o svojem izlazu u objekte. I naša je ljudska svijest prisutna sebi, pa se oduvijek smatrala najsigurnijom spoznajom spoznaja samoga sebe u spoznavanju objekata.

Ovim prigovorom Sartre se dovinuo do filozofske razine starih skolastičkih mislilaca pa je zaslužio da čuje njihove davne odgovore na takve poteškoće. Bog sa sviješću, koja bi ovisila o objektima izvan Boga, ne bi bio Bog, nego nešto kao čovjek. No stari mislioci nisu imali Sartreove uskoće vidokruga da bi proglasili ljudsku svijest ovisnu o objektima jedinom mogućom sviješću. Sartre ima pravo da bi Bog morao biti superiorno svjestan, sam sebi odvijeka savršeno jasan. Hegelov besvjesni Bog zaista

⁷⁰ Isto, str. 119.

⁷¹ Isto, str. 133.

⁷² Isto, str. 134.

⁷³ Isto, str. 141.

je apsurdan. Hegel je pravog autentičnog Boga, mjesto na sam apsolutni početak, postavio na svršetak razvoja, pa ga je namislio graditi iz plodnosti negacije i praznine.

I opet, *memento, homo, conditionis tuae* — sjeti se, čovječe, svoje pozicije! Bog sasvim razumljiv, Bog kao mi sa sviješću kao naša nije i ne može biti pravi Bog, nego naša kriva zamisao. — Objava je neobično obogatila tu problematiku. Bog oduvijek izriče Riječ o sebi, vječnu kao i on sam. U objavi je nazvan »Sinom odvijeka rođenim«. Isto tako odvijeka ljubi sebe i sve što bi moglo od njega biti stvoreno. Taj Dah ljubavi nazvan je Duhom Svetim. Bog nije *l'en-soi*, mrtva identičnost sa samim sobom, koja se nikad nije probudila u svijest, nego živa, nama neshvatljiva identičnost ljubavi: odmah u početku bila je na svršetku svih mogućih razvoja ljubavi i spoznaje.

Završimo jednim pitanjem upravljenim Sartreu: kako ste uopće došli do tih misli i do tih poteškoća? Odakle vam tako veličanstvene misli o tome kakav bi morao biti autentični Bog? Na kojem ste to horizontu misli slikati autentičnog Boga koji nadilazi svako naše shvaćanje? Zar to nije dokaz da čovjek, bio on i ateist, nosi u sebi beskrajnu otvorenost prema nedokučivu Bogu? — Na toj intuiciji o praznini za Boga prepoznaje čovjek i sebe i svijet problematičnim i nerastumačenim bez Bića koje je beskrajno i beskrajno savršeno u spoznaji i u ljubavi.

LES PARADOXES ONTOLOGIQUES DE JEAN-PAUL SARTRE

Résumé

Le problème fondamental de la philosophie de Jean-Paul Sartre se présente comme paradoxe de la conscience: l'En-soi-Pour-soi. L'intentionnalité cherchant un autre dans l'horizon du Néant (Pour-soi) tend à rejoindre la présence En-soi des choses matérielles. La conscience absolue serait absurde, Dieu par conséquent impossible et la »passion inutile« de l'homme de rejoindre cet état de l'En-soi-Pour-soi absurde de même.

Pour la majorité des philosophes c'est plutôt la conscience cherchant un autre pour se trouver consciente de soi qui est problématique. La conscience parfaite, encore qu'elle soit pour nous mystérieuse dépassant la plasticité de notre imagination intellectuelle, doit être conçue comme présence en elle-même sans sortie vers l'autre. Le mystère de la Trinité, noesis noeseos noesis d'Aristote et l'esse est percipi pour l'Esprit Absolu de Hegel donnent la vraie réponse à Sartre.

D'autre part, la conscience humaine qui serait contingence qui se pose absolument elle-même n'est qu'un absurde claire et insurmontable. Aucun mystère. — La philosophie de Jean-Paul Sartre rend témoignage précieux aux données immédiates de notre conscience ouverte à l'infini, cependant encadrées par une »idéologie« inacceptable. Voulant éviter le mystère, Sartre opte pour l'absurde claire et borné.